

מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

בס"ד

מבוא לספרות הראשונים

תש"ף

שם המרצה: ד"ר צבי שטמפפר
מסלול/התמחות: לימודי המשך תואר ראשון, בני הישיבות.

תוכן הקורס

הקורס מתמקד בבתי המדרש של הראשונים וביצירות התלמודיות וההלכתיות שנוצרו בבתי מדרש אלה בערך בין השנים 1000–1500 לסה"נ.

מטרות הקורס

להקנות לסטודנט ידע אודות הגישות השונות לפרשנות התלמוד ולפסיקה בתקופת הראשונים, לצד כלים שיאפשרו לו להבחין בין פרשנויות מבתי מדרש שונים בתקופה, ויכולת ליישם מתודות מחקר עכשווי ביחס לאסכולות השונות.

יחידות הוראה בקורס

1. שיעור פתיחה

1.א. זמנים, תקופות מקומות

דגשים: חלוקת התקופות של תורה שבעל פה; גאונים וראשונים - מן המרכזים לתפוצות.

1.ב. תקופת הגאונים - רקע היסטורי וגאוגרפי.

דגשים: הכיבושים של ארץ ישראל; עליית האסלאם; סדרי הלימוד בישיבה.

1.ג. המעבר בין תקופת הגאונים לתקופת הראשונים.

מקור (קריאה בשיעור): סיפור ארבעת השבויים, בתוך: ספר הקבלה לראב"ד.

דגשים: החלשות הישיבות לקראת סוף תקופת הגאונים, התחזקות המרכזים המקומיים, סיפור ארבעת השבויים: היסטוריה או אגדה.

קריאת רשות: Zvi Stampfer, "A Mechanism for Change in Traditional Culture: A Case Study from the Judicial Jewish Codes of the Geonic Period", *Jewish Quarterly Review*, 107.2, pp. 133-138.

קמפוס רחובות

רחוב הרב שטיינמן 3
ת"ד 1106, רחובות 76110
טלפון: 08-9485662
פקס: 08-9485686
דוא"ל: sima-c@mor.ac.il

קמפוס אלקנה

אלקנה, ד"נ אפרים
מיקוד 44814
טלפון: 03-9061301
פקס: 03-9061342
דוא"ל: dekan@orot.ac.il

2. ראשוני ספרד וצפון אפריקה

2.א. ראשית התורה בספרד (הדור הראשון) - ר' משה בר חנוך, ר' חנוך בר' משה, ר' שמואל הנגיד, ר' דוד בן סעדיה
מקורות (קריאה בשיעור): מתוך ספר הקבלה של הראב"ד; ספר העתים, עמ' 266-268 (=אוצה"ג ברכות סי' לג).
דגשים: הגעת התלמוד לספרד, יחסי הגאונים וחכמי ספרד.
קריאת חובה: מ' מרגליות, הלכות הנגיד, הקדמה עמ' 1-10.

2.ב. הדור השני בספרד (חמשת ה"יצחק"); הר"ף והר"י מיגש
מקורות (קריאה בשיעור): קטעים מספר הקבלה לראב"ד; רי"ף סוף עירובין (דף לה ע"ב בדפי האלפס). שו"ת הר"י מיגש, סי' קיד. ש"ד גויטיין ומ"ע (מהדירים), חלפון הסוחר המשכיל והנוסע הגדול: תעודות מגניזת קהיר, ירושלים, תשע"ג, עמ' 241-236
דגשים: הספרים השונים של חכמי התקופה, הפסיקה במחלוקת בין הבבלי והירושלמי, העדפת ספרי פסקים על העיון בתלמוד.
קריאת רשות: יהודה צבי שטמפפר, "המשפט העברי בספרד במאה ה"א: בין גאונים לראשונים", שנתון המשפט העברי, כה תשסח, עמ' 217-228.

קריאת חובה: "מ תא שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, א, ירושלים תשנ"ט, עמ' 191-160.

2.ג. חכמי קירואן - רבנו חננאל ורב נסים גאון
מקור (קריאה בכיתה): הקדמת רב נסים גאון לספר המפתח.
דגשים: אופי הפירוש של רבנו חננאל, יחסו לגאונים. ייחודו של ספר המפתח לרנ"ג. סופו של המרכז בצפון אפריקה.

3. ספרד אשר במצרים

3.א. הרמב"ם וביתו
מקורות: סוף ההקדמה למשנה תורה; האיגרת לר' פנחס הדיין; האיגרת לר' יוסף בן יהודה בעניין המחלוקת עם הישיבה בבגדאד
דגשים: חיבוריו של הרמב"ם בתורה שבעל פה, פירוש המשנה ומשנה תורה ומטרותיהם.
קריאת חובה: י' טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, עמ' 34-20.
קריאת רשות: יהודה צבי שטמפפר, הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות, מברכת משה: קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ ראש ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים, בעריכת צבי הבר וכרמיאל כהן, א, מעלה אדומים תשע"ב, עמ' 16-25.

4. חכמי צרפת ואשכנז הראשונים

4.א. רבנו גרשם מאור הגולה ותלמידיו
מקורות: קטעים מתשובות רגמ"ה; תקנות רגמ"ה
דגשים: ראשיתה של ההתיישבות באשכנז, בעיית פירוש התלמוד של רגמ"ה, פירושי הקונטרסים; תקנות רגמ"ה; סדר הדורות של חכמי אשכנז.
קריאת רשות: א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 106-136.

קמפוס רחובות

רחוב הרב שטיינמן 3
ת"ד 1106, רחובות 76110
טלפון: 08-9485662
פקס: 08-9485686
דוא"ל: sima-c@mor.ac.il

קמפוס אלקנה

אלקנה, ד"נ אפרים
מיקוד 44814
טלפון: 03-9061301
פקס: 03-9061342
דוא"ל: dekan@orot.ac.il

מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

בס"ד

4.ב. רש"י ובעלי התוספות

מקורות (לקריאה בכיתה): תוספות שבת קד ע"א; הקדמת רבנו תם לספר הישר
דגשים: רש"י ופירושי הקונטרס שקדמו לו; הפירוש המקומי לעומת בעלי התוספות ש"עשו הש"ס כולו ככדור"; אשכנז
וצרפת; הדורות של בעלי התוספות ובתי המדרש שלהם; התוספות 'שלנו'; השפעת דרך הלימוד של בעלי התוספות.
קריאה (חובה): אפרים אלימלך אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם חיבוריהם שיטתם, ירושלים תשמ"ו. עמ' 15-42.
קריאת רשות: אפרים קנרפוגל, "בין ישיבות בעלי התוספות לבתי מדרשות אחרים באשכנז בימי הביניים", ישיבות
ובתי מדרשות, בעריכת עמנואל אטקס, ירושלים תשסז, עמ' 85-108.
לעיון נוסף (רשות): א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 121-145.

5. **חכמי אשכנז:**

5.א. מן הראב"ן ועד המרדכי; חסידי אשכנז
מקורות (לקריאה בכיתה): הקדמת ספר הרוקח, הלכות חסידות
5.ב. חכמי אשכנז: מקומו של המנהג באשכנז.
מקורות (לקריאה בכיתה): ראב"ן ס' קכב; ראב"ה ס' א'; אור זרוע, ח"א ס' תשנ"ב(ט): תשובה
לר' פסח בענין קידוש בבית הכנסת.

6. **ספרד:**

6.א. הרמב"ן ובית מדרשו
מקורות (לקריאה בכיתה): הקדמה לספר מלחמות ה', כתבי הרמב"ן, כרך א', עמ' תי-תיד. פירוש
הרמב"ן לתחילת מסכת ברכות.
דגשים: הרמ"ה; השילוב בין תורת ספרד לתורת חכמי צרפת.
6.ב. בית מדרשו של הרמב"ן
דגשים: הרשב"א, הריטב"א, הרא"ש; הר"ן והנימוקי יוסף.

7. **מרכז התורה בפרובנס:**

7.א. רבנו זרחיה הלוי והראב"ד
מקורות (לקראת בכיתה): רז"ה, רמב"ן (מלחמות ה') וראב"ד על הר"ף ברכות ו ע"ב (בדפי הר"ף)
7.ב. מרכז התורה בפרובנס: ר' מנחם המאירי.
מקור: מתוך הקדמת המאירי לבית הבחירה.
דגשים: מקומו של פרובנס בין צרפת לבין ספרד. תורה וחוכמה, שיטות הלימוד וסגנונות שונים בכתיבת ספר הלכות.
'בית הבחירה'.
קריאת רשות: אפרים אלימלך אורבך, "מדרכי הקודיפיקציה – ספר הטורים לר' יעקב ברבי אשר", PAAJR, 46-47 (1979-1980), חלק עברי, עמ' 1-14.

קמפוס רחובות

רחוב הרב שטיינמן 3
ת"ד 1106, רחובות 76110
טלפון: 08-9485662
פקס: 08-9485686
דוא"ל: sima-c@mor.ac.il

קמפוס אלקנה

אלקנה, ד"ג אפרים
מיקוד 44814
טלפון: 03-9061301
פקס: 03-9061342
דוא"ל: dekan@orot.ac.il

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

בס"ד

8. ארצות המזרח: סוריה ומצרים

ר"י אלמדארי וספרות הפרשנות על הר"ף, ר"י בן חכמון, שיטה מקובצת: ספר הנר, ראשונים מן הגניזה

9. איטליה

הערוך, ר' ברוך 'הספרדי', ר' ישעיה די טראני
קריאת חובה: ישראל מאיר תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה, א, ירושלים תש"ס, עמ', 217-226.

10. סוף התקופה:

10.א. סוף תקופת הראשונים – המסכמים, הפוסקים והמעיינים
דגשים: נימוקי יוסף על הר"ף; חכמי אשכנז במאה החמש עשרה; דרכי התלמוד לר' יצחק קנפנטון
קריאת חובה: דוד בויארין, העיון הספרדי, לפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד, ירושלים תשמ"ט, עמ' 7-1.

10.ב. ראשית תקופת האחרונים: ר' יוסף קארו, הבית יוסף והשולחן ערוך
דגשים: הקודיפקציה ההלכתית לדורותיה; מגמתו של ר"י קארו; התקבלותו של השר"ע; נושאי הכלים.
לעיון נוסף (רשות): מ' אלון, המשפט העברי, פרק לו (מהד' ירושלים תשל"ח, עמ' 1087 – 1139).

דרישות הקורס:

השתתפות פעילה בשיעורים.

בחינה בסוף הקורס (70% מהציון)

ובוחן במהלך השנה על רשימת הקריאה (30% מהציון).

דרכי התקשרות עם המרצה:

דוא"ל: zvi@orot.ac.il . טלפון נייד: 0505912507

קמפוס רחובות

רחוב הרב שטיינמן 3
ת"ד 1106, רחובות 76110
טלפון: 08-9485662
פקס: 08-9485686
דוא"ל: sima-c@mor.ac.il

קמפוס אלקנה

אלקנה, ד"נ אפרים
מיקוד 44814
טלפון: 03-9061301
פקס: 03-9061342
דוא"ל: dekan@orot.ac.il

אורות ישראל

מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

בס"ד

ביבליוגרפיה נבחרת להרחבה:

- א"א אורבך, בעל התוספות, ירושלים תשמ"ו5.
- מ' אלון, המשפט העברי, ירושלים תשל"ח2.
- הרב ב"ז בנדיקט, מרכז התורה בפרובנס, ירושלים תשמ"ה.
- א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א.
- א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה.
- הרב י' טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"א.
- א"מ ליפשיץ, רש"י, ירושלים תשכ"ו.
- מ' מרגליות, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, ירושלים תש"ו.
- א"ח פריימן, הרא"ש, ירושלים תשמ"ו.
- י' פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"מ.
- הרב י' שילת, על הראשונים, מעלה אדומים, תשנ"ח.
- י' תא שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, א, (1000-1200), ירושלים תשנ"ט.
- י' תא שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, ב, ירושלים תש"ס.
- י' תא שמע, רבי זרחיה הלוי - בעל המאור ובני חוגו, ירושלים תשנ"ג.
- י' תא שמע, מנהג אשכנז הקדמון, ירושלים תשנ"ד2.

קמפוס רחובות

רחוב הרב שטיינמן 3
ת"ד 1106, רחובות 76110
טלפון: 08-9485662
פקס: 08-9485686
דוא"ל: sima-c@mor.ac.il

קמפוס אלקנה

אלקנה, ד"נ אפרים
מיקוד 44814
טלפון: 03-9061301
פקס: 03-9061342
דוא"ל: dekan@orot.ac.il